

مطالعات حقوق انرژی، دوره ۴، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۳۹۷

صفحات ۳۲۱ تا ۳۴۷

سیاست جنایی تقنینی ایران در خصوص تروریسم علیه انرژی

محمد اسدی جونوشی^۱؛ اکبر وروائی^{۲*}

۱. دانشجوی دکتری حقوق کیفری و جرم‌شناسی دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرمانشاه

۲. استاد دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرمانشاه

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۰۵/۲۰؛ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۱۱/۲۴

چکیده

جرایم علیه انرژی، افزون بر تخریب زیرساخت‌ها، تهدیدی جدی برای امنیت ملی است. نفت، گاز و برق از مهم‌ترین انرژی‌ها و از پایه‌های فعالیت‌های جوامع شمرده می‌شوند. با این درجه از اهمیت، زیرساخت‌های نفت، گاز و برق برای تروریست‌ها جاذبه بسیاری داشته و این منابع همیشه در معرض عملیات آنها قرار دارد. برای جلوگیری از ایجاد هراس ناشی از اختلال در زیرساخت‌های انرژی، این زیرساخت‌ها بایستی با سیاست جنایی تقنینی مناسب حمایت شوند. در این راستا، پرسش پژوهش پیش رو این است که آیا تروریسم علیه انرژی در سیاست جنایی تقنینی ایران جایگاهی دارد؟ از این رو، بررسی سیاست جنایی تقنینی ایران در مقابله با تروریسم علیه انرژی، هدف این مقاله است. تحلیل مواد قانونی موجود نشان می‌دهد که حمایت قانون‌گذار از انرژی در بعضی از مواد قانونی بسیار اندک و در مواد دیگری این جرم را تروریستی قلمداد و مجازات محارب را برای مرتکب تعیین کرده است.

واژگان کلیدی

انرژی، برق، تروریسم، خرابکاری، گاز، نفت.

* E-mail: Dr.akbarvarvae@yahoo.com

مقدمه

اقدامات تروریستی علیه انرژی و بروز اختلال در تأمین نیازمندی‌های اساسی، تهدیدی جدی برای کشورهای است. با توجه به آمار ارائه شده، این تهدید رو به افزایش است؛ در حالی که در سال ۲۰۰۳، تقریباً ۲۵ درصد حملات تروریستی متوجه بخش انرژی بوده، این رقم در سال ۲۰۰۷ به ۳۵ درصد افزایش یافته است.^۱ پژوهش دیگری نیز که با استفاده از داده‌های پایگاه اطلاعات حمل و نقل زیرساخت‌های انرژی^۲ انجام شده است، نشان می‌دهد که در دهه گذشته، سالانه تقریباً چهارصد حمله توسط تروریست‌ها علیه زیرساخت انرژی در جهان انجام شده است؛ رقمی که پیش از سال ۱۹۹۹ حداکثر دوستانه مورد بوده است.^۳ این افزایش آن چنان جدی است که از آن، به موج بعدی تروریسم یاد شده است.^۴

برای کاهش تهدیدات و جلوگیری از ایجاد هراس ناشی از تخریب خشونت‌آمیز، بایستی با سیاست جنایی تقنینی مناسب، تأسیسات مرتبط با انرژی حمایت شوند. یکی از مهم‌ترین شیوه‌های حفاظت، تصویب قوانین جزایی و تعیین نحوه برخورد جزایی با متجاوزین به تأسیسات انرژی است. واکاوی و تحلیل مواد قانونی موجود در این زمینه نشانه آن است که قانون‌گذار در تعدادی از مواد قانونی، حمایت اندکی از نفت، گاز و برق کرده و در مواد دیگری، مجازات محارب را برای مرتکب تعیین کرده است. با محارب تلقی نمودن مرتکب خرابکاری، رسیدگی به جرم در دادگاه خاص و طی دادرسی افتراقی تحقق می‌یابد. مسائل پیش‌گفته موجب شده است تا مقاله پیش رو برای نخستین بار به تحقیق در سیاست جنایی تقنینی مقابله با تروریسم علیه انرژی در کشور ایران بپردازد. ساختار این مقاله شامل: تعریف جرم تروریسم و معیارهای آن، صور خاص تروریسم علیه نفت، گاز و برق در حوزه تقنینی ایران، تروریسم علیه انرژی در قانون مجازات اسلامی و ارتکاب اعمال مجرمانه علیه انرژی در قانون جرایم رایانه‌ای و قانون مبارزه با تأمین مالی

۱. به نقل از سایت: <https://www.start.umd.edu/usage/2016/2/15>

2. Energy Infrastructure Attack Database (EIAD)

۳. به نقل از سایت: <https://www.terrorismanalysts.com/pt/index.php/pot/article/view/315/html>

۴. به نقل از سایت: <https://books.google.com/book>

تروریسم است. در پایان، بند هفتم مقاله به حقوق کیفری شکلی مقابله با تروریسم علیه انرژی اختصاص یافته است.

۱. تعریف جرم تروریسم و معیارهای آن

برای درک مفهوم تروریسم، از معیارهای متعددی استفاده شده است. معیار ذهنی، معیار عینی و معیار مختلط، معیارهایی هستند که برای تبیین مفهوم تروریسم از آنها استفاده می‌شود.

۱.۱. معیار ذهنی

در این معیار به قصد و انگیزه مرتکب جرایم تروریستی توجه می‌شود. بند اول بخش ۲۳۳۱ قانون ضد تروریسم ایالات متحده امریکا، نمونه‌ای از پذیرش این معیار است. بر اساس این بند، اعمالی که با هدف ایجاد رعب و وحشت و تأثیر گذاردن بر مردم و یا دولت باشد، تروریستی شمرده می‌شوند.

۱.۲. معیار عینی

در این روش با احصای اعمال تروریستی نسبت به مواردی که رؤیت‌پذیرند، در تعریف تروریسم تلاش می‌شود. بر اساس این معیار که مورد استفاده در تعریف تروریسم مادی است، خشونت شدید علیه اشخاص، اموال، تأسیسات و امکانات، عملیات تروریستی محسوب می‌شوند.

۱.۳. معیار مختلط

بر اساس این معیار با استناد به قصد و هدف مرتکب که مورد استفاده در تعریف معیار ذهنی است، تروریسم تبیین و سپس مصادیق عینی که هدف عملیات تروریستی است، احصاء می‌گردد. کنوانسیون‌های منطقه‌ای کشورهای مستقل مشترک‌المنافع، اتحادیه عرب، سازمان کنفرانس اسلامی و اتحادیه آفریقا همگی از این معیار استفاده کرده‌اند. ماده ۱ قانون مبارزه با تأمین مالی تروریسم، نمونه‌ای از معیار مختلط است. بر اساس این ماده قانونی، اگر کسی اقدامات خشونت‌آمیزی انجام دهد که به آسیب جسمانی شدید، ربودن، توقیف غیر قانونی و گروگان‌گیری اشخاص بینجامد و این اقدام او علیه افرادی باشد که دارای مصونیت قانونی هستند و قصد وی از این کار تأثیرگذاری بر خط‌مشی جمهوری اسلامی

ایران، سایر کشورها یا سازمان‌های بین‌المللی دارای نمایندگی در خاک جمهوری اسلامی ایران باشد، عمل وی تروریستی شمرده می‌شود. قانون‌گذار در آغاز این ماده قانونی، با استفاده از معیار عینی، اعمال خشونت‌آمیز را صرف‌نظر از قصد مرتکب و نتیجه حاصله، اعمال تروریستی محسوب کرده است؛ در حالی که براساس قسمت پایانی این ماده، اقدامات مرتکب در صورتی تروریستی است که به قصد تأثیرگذاری بر خط‌مشی جمهوری اسلامی ایران یا سازمان‌های بین‌المللی دارای نمایندگی در خاک ایران انجام شود. در این قسمت از ماده، تروریسم متکی به معیار ذهنی است.

۱.۴. تعریف جرم تروریسم

مفهوم تروریسم با مفاهیم خشونت و هراس ارتباط نزدیکی دارد. با اینکه در نوشتارها از واژه‌های ترور و تروریسم توسط افراد و دولت‌ها بسیار استفاده می‌شود، اما با توجه به ایدئولوژی پذیرفته‌شده، هر یک برداشت‌های خاص خود را دارند که در بسیاری موارد متفاوت از برداشت دیگران است و این از آمیختگی تروریسم با خوانش‌های سیاسی، فرهنگی، اجتماعی و ایدئولوژیک ناشی می‌شود (فروغی و دیگران، ۱۳۹۵: ۸۸-۸۹). نبود تعریف مشخص و جامع از تروریسم، نه تنها در حقوق داخلی کشورها، بلکه در بُعد بین‌المللی نیز مسئله‌ساز است (خبیری و دربندی، ۱۳۹۰: ۱۵۵). در فرهنگ اکسفورد، به «وحشت فزاینده؛ یک شخص یا چیزی که وحشت فزاینده‌ای تولید کند» تروریسم گفته می‌شود (Oxford Advanced Learners Dictionary, 1997: 1233). در دانش‌نامه سیاسی، ترور به معنای هراس و هراس‌افکنی است و در سیاست به کارهای خشونت‌آمیز و غیر قانونی حکومت‌ها برای سرکوبی مخالفان خود و ترساندن آنها ترور می‌گویند و نیز کردار گروه‌های مبارزی که برای رسیدن به هدف‌های سیاسی خود، دست به کارهای خشونت‌آمیز و هراس‌انگیز می‌زنند، ترور نامیده می‌شود (آشوری، ۱۳۸۷ (الف): ۹۸). در کتاب ترمینولوژی حقوق، از تروریسم به کارهای جنایی چند کشور به منظور ایجاد هراس در اشخاص یا اصناف و طبقات معین و یا همه مردم کشور ترور گفته شده است (جعفری لنگرودی، ۱۳۷۶: ۱۵۰). دانشنامه جرم‌شناسی، تروریسم را گونه‌ای از خشونت که همراه با استفاده سیستماتیک یا تهدید به توسل به قتل، جرح و خرابکاری برای تهدید یا ترساندن گروه مورد نظر که وسیع‌تر از قربانیان آنی جرم هستند و یا به منظور ایجاد جو

رعب و هراس انجام می‌شود، دانسته است (نجفی ابرندآبادی و هاشم بیگی، ۱۳۷۷: ۳۲۶-۳۲۷).

افزون بر تعاریف بالا، تعاریف‌های مختلف دیگری از تروریسم ارائه شده، به گونه‌ای که یک پژوهش در سال ۱۹۹۸، حدود ۱۰۹ تعریف از آن را گردآوری کرده است. آنچه در نگاه نخست از این تنوع و تعدد نظرات در ارائه تعریف تروریسم به ذهن می‌آید، این است که اجماعی در مورد چیستی تروریسم وجود ندارد و حتی برخی آن را واژه‌ای بدون اهمیت حقوقی می‌دانند که صرفاً به فعالیت‌هایی که یا روش به‌کاررفته در آن غیر قانونی است یا آماج‌های حمایت‌شده یا هر دو (مهرآ و کارگری، ۱۳۹۰: ۱۶). به طور کلی فرهنگ‌نویسان، اندیشمندان حقوق و نویسندگان قانون، فعالیت‌های رعب‌آوری را که با شیوه‌های خشن برای رسیدن به اهداف انجام می‌شود، تروریسم می‌دانند.

قوانین جزایی برخی از کشورها، مانند فرانسه نیز تروریسم را تعریف کرده است که در تمامی آنها به اقدامات رعب‌آور که خطر شدید برای امنیت و نظم جامعه ایجاد می‌کند، اشاره دارند. در ماده ۱-۲۱ قانون جزای فرانسه، اقدام عملی فردی یا گروهی را که هدف آن اختلال در نظم عمومی از طریق ارباب یا ترور باشد، عمل تروریستی دانسته شده است (مجیدی، ۱۳۹۳: ۱۸۳).

با وجود عدم اتفاق در تعریف تروریسم، نکته قابل ذکر این است که در طول بیش از سی سال گذشته، تعداد زیادی کنوانسیون ضد تروریستی به تصویب رسیده است که تعهد به تعقیب و محاکمه، یا استرداد را در صورت انجام پذیرفتن اعمالی، مانند گروگان‌گیری، عملیات خرابکارانه و حمایت از سازمان‌های تروریستی مقرر می‌دارند (توسلی نائینی و محسن پور، ۱۳۹۳: ۵).

۵. ۱. تعریف جرم تروریسم علیه انرژی

همچنان‌که استفاده از واژه تروریسم در دوران انقلاب فرانسه عمومیت یافت (عبداللهی، ۱۳۸۸: ۳۶)، نخستین بار تروریسم علیه انرژی نیز در آن کشور شکل گرفت. تقریباً یک قرن پیش بر اثر اختلاف کارگران کارخانه تولید برق با کارفرما، کارگران به عنوان اعتراض، کفش‌های چوبی را لای چرخ‌دنده موتورهای تولید برق کرده و با پوشیدن کفش‌های چوبی و در جا قدم کوبیدن در محوطه کارخانه باعث اختلال در روند امور شدند. با توجه به

مفهوم تروریسم، اعمالی همچون خرابکاری در تأسیسات عمومی، مانند نفت، گاز و برق را که با قصد ایجاد هراس در مردم انجام می‌شود، می‌توان مصداقی از تروریسم علیه انرژی به شمار آورد. به سخن دیگر، در این نوع از تروریسم، ترور اشخاص هدف نیست، بلکه تروریست‌ها با اقداماتی همچون احراق و تخریب، به انرژی و زیرساخت‌های آن حمله کرده و می‌کوشند با استفاده از خشونت در جامعه هراس‌افکنی کنند. از همین رو است که نویسندگان برای تعریف ترور، خرابکاری را در کنار اعمالی مانند آدم‌کشی و آدم‌ربایی قرار داده‌اند (آشوری، ۱۳۸۷ (الف): ۹۹). قانون‌گذار برخی کشورها از جمله انگلستان، به تروریسم علیه انرژی اشاره دارد. مطابق ماده یک از قانون تروریسم انگلستان مصوب ۲۰۰۶، عملیاتی که خطر شدید برای امنیت عمومی یا بخشی از مردم ایجاد کند و یا مشتمل بر ایجاد اختلال شدید در سیستم‌های الکترونیکی باشد، در شمار عملیات تروریستی شناخته شده است (هاشمی، ۱۳۹۵: ۳۹). به اعمال تروریستی علیه انرژی در مخاصمات بین‌المللی نیز پرداخته شده است. ماده ۵۶ مقاوله‌نامه اول الحاقی به قراردادهای ۱۲ اوت ۱۹۴۹ ژنو، مورخ ۱۲ دسامبر ۱۹۷۷ ارتکاب اعمال تروریستی علیه سدها، آب‌بندها و ایستگاه‌های تولید برق هسته‌ای را منع کرده است (کیتیچایساری، ۱۳۸۲: ۲۲۱).

در این مقاله، بررسی تخریب عادی، منظور نیست، بلکه با تلفیق جرم تخریب و هدف مرتکب که ایجاد وحشت در بین مردم است، تروریسم علیه انرژی شکل می‌گیرد؛ هرچند شیوه ارتکاب با تخریب عادی یکسان باشد. بر همین اساس می‌توان گفت همه تروریست‌ها مجرم‌اند اما تمامی مجرمان تروریست نیستند؛ هرچند همان اعمال را مرتکب شوند (قمری، ۱۳۸۹: ۳۸-۳۹).

با توجه به اهمیت انرژی، عملیات علیه آن برای تروریست‌ها جاذبه دارد. دلیل جذابیت این است که تروریست‌ها برای دستیابی به اهداف خود اهمیت زیادی به جلب توجه اذهان عمومی از طریق رسانه‌های مختلف می‌دهند. به همین دلیل آماجی را انتخاب می‌کنند که حمله به آنها بیشترین بازتاب را در جامعه داشته باشد (محترم قلاتی، ۱۳۸۹: ۴۷). از سوی دیگر، تخریب تأسیسات خاص مانند نیروگاه‌های برق، متضمن ایجاد نگرانی در بین مردم است. آنها با تخریب زیرساخت‌های انرژی، قصد فشار بر کسانی را دارند که اصولاً باید حمایت آنها را تضمین کنند (اتنف، ۱۳۸۳: ۳۳۳). بررسی‌ها نشان می‌دهد که

زیرساخت‌های نفت و گاز بیش از برق هدف تروریست‌ها بوده است. شرکت‌های نفت و گاز همواره در معرض حملات تروریستی بوده‌اند؛ به نحوی که این دو صنعت یکی از اهداف مهم برای گروه‌های تروریستی در دهه ۱۹۹۰ بوده است. از آن تاریخ به طور مکرر حملات علیه نفت و گاز افزایش یافته و این افزایش پس از حملات ۱۱ سپتامبر بیشتر هم شده است (Lamberchts & Blomquist, 2017: 1320). داده‌های پایگاه اطلاعات تروریسم دانشگاه مریلند^۱ نیز حاکی از آن است که تهدیدات تروریستی علیه بخش‌های نفت و گاز بسیار افزایش یافته است.^۲ از سوی دیگر، گرچه عملیات علیه برق دشوارتر از نفت و گاز است، ولی یک حمله با برنامه علیه شبکه‌های برق می‌تواند مناطق زیادی از کشور را برای هفته‌ها یا حتی ماه‌ها از دسترسی به قدرت برق دور کند.^۳ تهدیدهای بالا موجب شده است قانون‌گذار ایران نیز عملیات تروریستی علیه این سه حوزه مهم انرژی را به شرح بندهای زیر جرم‌انگاری کند.

۲. صورت‌های خاص تروریسم علیه صنایع نفت، گاز و برق در حوزه تقنینی ایران

تخریب همراه با خشونت در سراسر تاریخ در تمامی جوامع وجود داشته است. با گذشت زمان، آشکال و وسایل مورد استفاده برای تخریب تغییر یافته است. با توجه به اینکه حملات علیه زیرساخت‌های انرژی ممکن است به ناامنی شدید بینجامد، تروریست‌ها عملیات خود را متوجه این گونه تأسیسات کرده‌اند. با وجود سابقه طولانی قانون‌گذاری راجع به زیرساخت‌های انرژی در کشورهای پیشرفته و اهمیت صنایع نفت، گاز و برق، سیاست جنایی تقنینی ایران، هرچند به صورت پراکنده به جرایم علیه انرژی پرداخته ولی این گونه جرایم را به صراحت به عنوان عملیات تروریستی شناسایی نکرده است.

۱.۲. جرم تروریسم علیه صنایع نفت

قطب‌های بزرگ اقتصادی، آن‌چنان به بازار نفت وابسته‌اند که هر زمان بازار نفت عطسه می‌کند، اقتصاد جهان سرما می‌خورد. این عارضه ناشی از آن است که خطوط انتقال نفت که تقریباً ۴۰ درصد انتقال انرژی جهان را به خود اختصاص داده است، به راحتی در

1. Global Terrorism Database University Of Maryland (GTD)

۲. به نقل از سایت: <https://WWW.start.umd.edu>

۳. به نقل از سایت: <https://www.Forbes.com/sites/peterdewiler/2012/protecting>

معرض خرابکاری قرار دارند. یک دستگاه انفجاری ساده می‌تواند بخش‌های مهمی از خطوط لوله نفت را مورد هدف قرار دهد. به همین دلیل، خرابکاری در خطوط لوله نفت در کشور عراق به سلاحی برای شورشیان تبدیل شده است.^۱ در راستای اهمیت انرژی نفت در اقتصاد جهانی و اینکه کشور ایران قسمتی از منابع نفتی دنیا را در اختیار دارد و مهم‌تر اینکه قسمت عمده‌ای از درآمد ایران ناشی از نفت است، تروریسم علیه تأسیسات نفت، به شرح آنچه بیان می‌شود، جرم‌انگاری شده است.

۲. ۱. ۱. عناصر متشکله تروریسم علیه صنایع نفت در حقوق ایران

۲. ۱. ۱. ۱. عنصر قانونی جرم

به موجب ماده ۱ قانون راجع به مجازات اخلال‌گران در صنایع نفت ایران مصوب ۱۳۳۶: «هر کس عمداً و به قصد سوء هر یک از واحدهای عمده صنعت نفت را از قبیل چاه‌ها یا مراکز جدا کردن نفت از گاز یا مراکز جمع‌آوری نفت یا دستگاه‌های تصفیه یا مخازن نفت یا مراکز بارگیری یا اسکله‌های عمده یا تلمبه‌خانه‌ها یا کشتی‌های حامل نفت یا مراکز تولید نیرو یا ادارات یا انبارهای صنایع نفت را آتش بزند و یا به هر وسیله دیگر منهدم کند، به مجازات اعدام محکوم می‌شود». ماده ۲ این قانون راجع به تخریب تمام یا قسمتی از ماشین‌ها یا آلات و ادوات مربوط به نفت یا ابنیه یا وسایط نقلیه یا وسایل بندری و ارتباطات و مخبرات متعلق به صنایع نفت است. بر اساس این ماده قانون: «هر کس عمداً و به قصد سوء عملی کند که منجر به سوختن یا انهدام تمام یا قسمتی از هر یک از ماشین‌ها یا آلات و ادوات مربوط به اکتشاف یا تولید یا تصفیه یا باربری یا توزیع نفت خام و فرآورده‌های نفتی یا ابنیه یا وسایط نقلیه یا وسایل بندری و ارتباطات و مخبرات متعلق به صنایع نفت بشود، به حبس موقت با اعمال شاقه از سه سال تا پانزده سال محکوم خواهد شد».

۲. ۱. ۱. ۲. عنصر مادی جرم

تحقق هر جرمی منوط به آن است که قصد سوء به منصفه ظهور برسد. ظاهر شدن قصد سوء همان عنصر مادی جرم است. عنصر مادی تروریسم علیه صنایع نفت، با

ارتکاب فعل آتش زدن و منهدم کردن واقع می‌شود. همچنین تجهیزات و وسایل مورد تخریب، باید عمده باشند. بنا به تصریح مواد ۱ و ۲ این قانون، سوختن و انهدام و یا عملی که در حکم سوختن و انهدام وسایل و تجهیزات صنعت نفت باشد باید حاصل شود.

۲.۱.۱.۳. عنصر روانی جرم

جرم اخلاف در صنایع نفت مانند دیگر جرایم نیازمند عنصر روانی است که بدون احراز آن نمی‌توان کسی را به این جرم محکوم کرد. بنابراین، آتش زدن و منهدم کردن باید عمداً و به قصد سوء باشد. پس اگر مرتکب از روی بی‌اختیاری و نظایر آن جرم را انجام دهد، محکومیت وی به این جرم صحیح نیست. از سوی دیگر، قانون‌گذار علاوه بر عمد در ارتکاب جرم، با افزودن قید «با قصد سوء»، اشاره به انگیزه مرتکب دارد. بنابراین، وقوع جرم باید با انگیزه مقابله با حکومت باشد تا بتوان مرتکب را به مجازات مقرر در مواد ۱ و ۲ قانون راجع به مجازات اخلاف‌گران در صنایع نفت ایران محکوم کرد.

۲.۱.۲. سایر مصادیق تروریسم علیه صنایع نفت

ایجاد موانع در اجرای وظایف تأسیسات آتش‌نشانی صنایع نفت، تعبیه مواد منفجره در ابنیه یا معابر یا دستگاه‌ها و یا تأسیسات صنایع نفت، انتقال مواد محترقه یا منفجره به داخل محوطه‌های ممنوع صنایع نفت و تشویش اذهان عمومی، سایر مصادیق تروریسم علیه صنایع نفت را تشکیل می‌دهند.

۲.۱.۲.۱. ایجاد موانع در اجرای وظایف تأسیسات آتش‌نشانی صنایع نفت

در بسیاری از مواقع تروریست‌ها برای ایجاد خسارات بیشتر به تأسیسات نفتی، پس از ارتکاب عملیات تروریستی و یا با همکاری هم‌دستان خود اقداماتی را انجام می‌دهند. برای جلوگیری از این اعمال، قانون‌گذار در ماده ۶ این قانون، به ایجاد موانع در اجرای وظایف تأسیسات آتش‌نشانی صنایع نفت، دور کردن وسایل آتش‌نشانی از محل حریق و یا از ادارات آتش‌نشانی و همچنین از کار انداختن آنها اشاره نموده و برای مرتکب حبس تأدیبی از شش ماه تا سه سال را تعیین کرده است.

۲.۱.۲. تعبیه مواد منفجره در ابنیه، معابر، دستگاه‌ها و یا تأسیسات صنایع نفت

تعبیه مواد منفجره در تأسیسات صنایع نفت نیز جرم‌انگاری شده است. به موجب ماده ۷ قانون پیش‌گفته، هر کس به قصد سوء مواد منفجره در هر قسمت از ابنیه یا معابر یا دستگاه‌ها و یا تأسیسات صنایع نفت بگذارد، به حبس مجرد از دو سال تا ده سال محکوم خواهد شد. این ماده قانونی، به جرم خاص اشاره دارد و نمی‌توان نتیجه گرفت که اقدامات مذکور در این ماده، به منزله شروع به جرم است.

۲.۱.۳. انتقال مواد محترقه یا منفجره به داخل محوطه‌های ممنوع صنایع نفت

برای پیشگیری از جرم علیه صنعت نفت، در ماده ۹ این قانون برای کسی که مواد محترقه یا منفجره یا اشیای دیگری را که خطرناک بودن آن اعلام شده باشد، به داخل محوطه‌های ممنوع ببرد، جریمه مقرر شده است.

۲.۱.۴. تشویش اذهان عمومی

گرچه ماده ۱۰ قانون راجع به مجازات اخلال گران در صنایع نفت ایران، به طور مستقیم به عملیات تروریستی اشاره ندارد ولی عملی را که به تشویش اذهان عمومی بینجامد، جرم‌انگاری کرده است. به موجب این ماده قانونی: «هر کس عمداً یا به منظور ایجاد وحشت یا اخلال در کار صنایع نفت، علایم مخصوص اعلام خطر را بدون وجود خطر به کار بیندازد و یا اکاذیبی به منظور فوق اشاعه دهد، به حبس تأدیبی از سه ماه تا یک سال محکوم خواهد شد».

۲.۲. جرم تروریسم علیه انرژی گاز در حقوق ایران

برای جلوگیری از هرگونه تروریسم علیه انرژی گاز، کشورهای دارای منابع عمده گاز، خرابکاری در این صنعت را که با قصد لطمه زدن به منافع عمومی و ضدیت با نظام حاکمه باشد، جرم‌انگاری کرده‌اند. در کشور ایران، تنها قانونی که به این نوع از تروریسم اشاره دارد، قانون مجازات اخلال‌کنندگان در تأسیسات آب و برق و گاز و مخابرات کشور مصوب ۱۳۵۱ است. قانون مذکور اگر چه به سایر تخلفات مربوط به گاز اشاره‌ای نکرده بود، ولی به دلیل تخصصی بودن آن، با اهمیت تلقی می‌شد. بر اساس ماده ۱ آن قانون، هرکس به منظور اخلال در نظم و امنیت عمومی در تأسیسات گاز و وسایل و متعلقات

آنها، اعم از انشعاب لوله‌کشی و دستگاه‌ها و وسایل مربوط که به هزینه دولت یا سرمایه مشترک دولت و بخش خصوصی یا از طرف بخش خصوصی به منظور استفاده عمومی ایجاد شده، مرتکب تخریب یا ایجاد حریق یا از کار انداختن و یا هر نوع خرابکاری دیگر شود، به حبس مجرد از سه تا ده سال محکوم و در صورتی که اقدامات وی منتهی به مرگ شخص یا اشخاص شود، مرتکب به مجازات اعدام محکوم می‌گردد.

۳.۲. جرم تروریسم علیه صنعت برق

تأثیر حملات تروریستی علیه صنعت برق در جامعه بسیار چشمگیر است. یک اقدام تروریستی موفق به اختلال در برق، ممکن است آثار مخربی بر امنیت ملی، اقتصاد و زندگی شهروندان بر جای گذارد (Massoud, 2002: 8). در کشور ایران، برخلاف تروریسم علیه صنایع نفت و گاز به شرحی که بیان شد، تروریسم علیه صنعت برق، تحولات جنایی تقنینی بیشتری داشته است.

۳.۲.۱. عناصر متشکله تروریسم علیه صنعت برق در حقوق ایران

تروریسم علیه صنعت برق، مشابه سایر جرایم از قاعده وجود سه عنصر قانونی، مادی و معنوی جرم، مستثنا نبوده و بایستی عناصر سه‌گانه مذکور در آن جرم برای مجازات متهم احراز شود.

۳.۲.۱.۱. عنصر قانونی

قوانین متعددی برای مقابله با تروریسم علیه صنعت برق به تصویب رسیده است که بعضی از آنها صریحاً و بعضی دیگر به طور ضمنی، به عنصر قانونی این جرم اشاره دارند. ماده ۶۸۷ قانون تعزیرات (۱۳۷۵) و ماده ۲۸۶ قانون مجازات اسلامی (۱۳۹۲)، مهم‌ترین آن مواد هستند. افزون بر این، قانون‌گذار به موجب قوانین خاص در پی مقابله با این جرم برآمده است. لایحه قانونی مجازات قطع و تخریب وسایل مخابرات و برق (۱۳۳۱)، قانون مجازات اخلاص‌کنندگان در تأسیسات آب و برق و گاز و مخابرات کشور (۱۳۵۱) و لایحه قانونی رفع تجاوز از تأسیسات آب و برق کشور مصوب شورای انقلاب (۱۳۵۹)، در همین راستا هستند.

۲.۳.۱. عنصر مادی

دخالت غیر قانونی، تخریب، ایجاد حریق یا از کار انداختن یا هر نوع خرابکاری دیگر، از مصادیق عنصر مادی این جرم است. تخریب اشاره شده در لایحه قانونی مجازات قطع و تخریب وسایل مخابرات و برق (۱۳۳۱)، تخریب یا ایجاد حریق یا از کار انداختن و یا هر نوع خرابکاری دیگر مذکور در ماده ۶۸۷ قانون مجازات اسلامی (۱۳۷۵) و ماده ۱ قانون مجازات اخلاص کنندگان در تأسیسات آب و برق و گاز و مخابرات کشور (۱۳۵۱)، دخالت غیر قانونی مذکور در ماده ۱ لایحه قانونی رفع تجاوز از تأسیسات آب و برق کشور (۱۳۵۹)، آتش زدن مذکور در ماده ۱۲۶ قانون تعزیرات (۱۳۶۲)، اخلاص اشاره شده در ماده ۱۱ قانون جرایم رایانه‌ای (۱۳۸۸)، احراق و تخریب گسترده مذکور در ماده ۲۸۶ قانون مجازات اسلامی (۱۳۹۲) و ایراد خسارت و تخریب بیان شده در ماده ۱ قانون مبارزه با تأمین مالی تروریسم، از مصادیق عنصر مادی تروریسم علیه تأسیسات برق هستند. قانون گذار از دخالت غیر قانونی، تخریب، اخلاص، ایجاد حریق و یا از کار انداختن، تعریفی ارائه نکرده است. «دخالت غیر قانونی» به هرگونه عملیات در تأسیسات برق که بدون اجازه شرکت‌های برق، با هر قصدی انجام پذیرد، گفته می‌شود. «تخریب» در ترمینولوژی حقوق، به معنای تباه کردن ابنیه و مانند آنها از اموال غیر منقول است (جعفری لنگرودی، ۱۳۷۱: ۱۴۲). عده‌ای نیز آن را لطمه زدن عمدی به تمامیت فیزیکی شیء یا مال متعلق به دیگری تعریف کرده‌اند (گلدوزیان، ۱۳۸۰: ۴۲۳-۴۲۴). «حریق» توسط جرم‌شناسان، پخش و نشر مهارنشده آتش و فاجعه‌ای قلمداد می‌شود که نابودی اموال و گاهی لطمات علیه اشخاص را به دنبال دارد، تعریف شده است (نجفی ابرندآبادی، ۱۳۷۷: ۲۴). «از کار انداختن»، به عملی گفته می‌شود که هرچند ممکن است در ظاهر خرابکاری قابل مشاهده‌ای وارد نشده باشد ولی اقدامات مرتکب، باعث عدم استفاده از لوازم و تجهیزات برق شود.

عمل فیزیکی در عنصر مادی، شامل هر دو فعل مثبت و ترک فعل می‌شود. فعل مثبت مانند آنکه فردی بمبی را در نیروگاه برق کار گذارد که با انفجار آن، تأسیسات مذکور تخریب شود. با بررسی رویه موجود و استناد به نظر عده‌ای از عالمان حقوق، می‌توان تصور تحقق این جرم با ترک فعل را - هرچند بعید باشد- ممکن دانست (میرمحمد

صادقی، ۱۳۸۳: ۱۸۱). مانند آنکه اپراتور پست برق از روی عمد با قطع نکردن برق، باعث بروز آتش‌سوزی شود.

۳.۱.۳.۲. عنصر روانی

عنصر روانی این جرم، افزون بر عمد عام در تخریب که باید آگاهانه و عالمانه باشد، عمد خاص مقابله با حکومت و برهم زدن امنیت کشور نیز باید وجود داشته باشد. قانون‌گذار تحقق جرم را مقید و موکول به احراز قصد سوء امنیت و خیانت مرتکب (عمد خاص) که در حقیقت از مصادیق تروریسم و خرابکاری کرده است که عنصر اصلی در جرایم بر ضد امنیت به شمار می‌رود (ولیدی، ۱۳۷۴: ۱۷۸). بدین ترتیب، کسی که به قصدی غیر از مقابله با امنیت کشور، مرتکب جرم تخریب شود، مشمول این ماده نخواهد شد؛ هرچند در عمل، موجب هراس مردم شود. با توجه به این عنصر، در مجازات مرتکب وقتی که اقدامات خرابکارانه علیه انرژی به منظور شخصی باشد، با زمانی که به قصد مقابله با نظام باشد، تفاوت وجود دارد که در مورد اخیر مجازات سنگین‌تر است.

۲.۳.۲. مصادیق قانونی تروریسم علیه صنعت برق

تروریسم علیه صنعت برق به صورت‌های مختلف واقع می‌شود. بندهای زیر به سیاست جنایی تقنینی کشور ایران در این زمینه اشاره دارند.

۲.۳.۲.۱. قطع و تخریب وسایل برق

با توجه به رواج انرژی برق در ایران و اینکه قانون مجازات عمومی اشاره‌ای به این نوع از جرم نداشت، لایحه قانونی مجازات قطع و تخریب وسایل مخابرات و برق در سال ۱۳۳۱ به تصویب رسید. به موجب ماده ۱ این قانون، هر کس مراکز و سیم‌کشی‌های برق شهرها و قصبات را به منظور اختلال در نظم و آرامش عمومی و یا پیشرفت مقاصد سیاسی تخریب می‌کرد، به حبس مجرد از سه تا ده سال محکوم می‌شد و اگر در نتیجه عملیات مزبور یک یا چند نفر کشته می‌شد، جزای مرتکب اعدام بود. چون به موجب تبصره قانون الغای کلیه لوایح مصوب دکتر مصدق ناشیه از اختیارات، دولت مکلف گردید لوایحی که ادامه اجرای آنها را ضروری می‌دانست، ظرف مدت پانزده روز به هریک از مجلسین تقدیم کند و لوایح نامبرده که با رعایت ماده ۴ آیین‌نامه مشترک ظرف مدت سه ماه به تصویب

کمیسیون‌های مشترک برسد تا تصویب نهایی مجلسین قابل اجرا خواهد بود. بنابراین، لایحه مذکور با عنوان لایحه مجازات قطع و تخریب وسایل مخابرات و برق با تغییراتی در سال ۱۳۳۳ به تصویب کمیسیون‌های مشترک مجلسین رسیده و تا تصویب نهایی موقتاً قابل اجرا گردید. مهم‌ترین تغییر آن، کاهش مجازات حبس از سه تا ده سال به دو تا پنج سال بود.

۲.۲.۳.۲. اخلال در تأسیسات برق

بر اساس ماده ۱ قانون مجازات اخلال‌کنندگان در تأسیسات آب، برق، گاز و مخابرات ۱۳۵۱، هرکس به منظور اخلال در نظم و امنیت عمومی در تأسیسات آب، برق، گاز و مخابرات دولتی و وسایل و متعلقات آنها، اعم از سد و کانال و انشعاب لوله‌کشی و دستگاه‌ها و وسایل مربوط که به هزینه دولت یا سرمایه مشترک دولت و بخش خصوصی یا از طرف بخش خصوصی به منظور استفاده عمومی ایجاد شده، مرتکب تخریب یا ایجاد حریق یا از کار انداختن و یا هر نوع خرابکاری دیگر شود، به حبس مجرد از سه تا ده سال محکوم و در صورتی که اقدامات وی منتهی به مرگ شخص یا اشخاص شود، مرتکب به مجازات اعدام محکوم می‌شود.

۲.۳.۲.۳. دخالت غیر قانونی در تأسیسات برق

پس از انقلاب به منظور حفاظت از صنعت برق، لایحه قانونی رفع تجاوز از تأسیسات آب و برق کشور در سال ۱۳۵۹ به تصویب شورای انقلاب رسید. در ماده ۱ این لایحه آمده است: «هرکس از آب لوله‌کشی و انهار استفاده غیر مجاز نماید یا در تأسیسات آب و برق دخالت غیر قانونی کند، به پرداخت مبلغ بیست تا پنجاه هزار ریال جزای نقدی و رفع تجاوز و اعاده وضع سابق محکوم می‌شود. در صورت تکرار یا ادامه عمل، علاوه بر رفع تجاوز و اعاده وضع سابق به حبس جنحه‌ای از ۶۱ روز تا شش ماه و در هر دو حالت به جبران خسارات وارده محکوم خواهد شد. چنانچه عمل مرتکب بر طبق قوانین دیگر مشمول مجازات بیشتری باشد، به مجازات اشد محکوم می‌شود».

با بررسی ماده ۱ لایحه قانونی، در صورتی که کسی در این جرم، معاونت نماید، مطابق قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ اصولاً مجازاتی ندارد. در صورتی که دادگاه‌ها برای

این قبیل معاونت‌ها، مجازاتی در نظر بگیرند، از اصل قانونی بودن جرایم و مجازات‌ها تخطی کرده‌اند. با توجه به این ایراد مهم، لازم است مجازات دخالت غیر قانونی در تأسیسات برق افزایش یابد تا علاوه بر مباشر این جرم خطرناک، بتوان معاون جرم را مجازات کرد. گفتنی است در صورتی که دخالت غیر قانونی به تخریب یا ایجاد حریق و یا از کار انداختن بینجامد، می‌توان مرتکب را بر اساس ماده ۶۸۷ قانون مجازات اسلامی مجازات کرد. در ادامه ماده ۱ لایحه قانون رفع تجاوز از تأسیسات آب و برق کشور بیان شده است؛ در صورت تکرار یا ادامه عمل، علاوه بر رفع تجاوز و اعاده وضع سابق به حبس جنحه‌ای از ۶۱ روز تا شش ماه و در هر دو حالت به جبران خسارات وارده محکوم خواهد شد.

۳. تروریسم علیه انرژی در قانون مجازات اسلامی

با بررسی مواد به تصویب رسیده در قانون مجازات اسلامی، مشخص می‌شود که با گذشت زمان و پی بردن به اهمیت انرژی، رفته‌رفته حمایت کیفری از آن افزایش یافته و توسعه حیطه جرایم فوق تا حدی که بخش وسیعی از اعمال خرابکارانه علیه انرژی را در برگیرد، در دستور کار قرار گرفته است.

قانون تعزیرات ۱۳۶۲، اگرچه به طور مستقیم به تروریسم علیه انرژی اشاره نکرده بود، ولی در ماده ۱۲۶ آن نشانه‌هایی از برخورد با اقدامات خرابکارانه دیده می‌شد. برگرفته از آن ماده قانونی، اگر کسی عمداً تأسیسات مربوط به نفت، گاز و برق را آتش می‌زد، به یک تا سه سال حبس محکوم می‌شد. مجازات تخریب نیز شش ماه تا دو سال حبس تعیین شده بود و هرگاه جرایم فوق به وسیله بمب یا مواد محترقه بود، مجرم به حبس از دو تا پنج سال محکوم می‌گردید. این قانون نتوانست معضلات ناشی از جرایم علیه انرژی را برطرف کند. از این رو، در سال ۱۳۷۵ برای مقابله با این گونه جرایم، قانون‌گذار ماده ۶۸۷ را تصویب کرد. ماده ۶۸۷ می‌تواند از مصادیق تروریسم علیه انرژی به شمار رود. در این ماده اشاره شده است: «هرکس در وسایل و تأسیسات مورد استفاده عمومی از قبیل نیروگاه‌های برق و خطوط انتقال نیرو و دستگاه‌های تولید و توزیع و انتقال آنها که به هزینه یا سرمایه دولت یا با سرمایه مشترک دولت و بخش غیر دولتی یا توسط بخش خصوصی برای استفاده عمومی ایجاد شده، مرتکب تخریب یا ایجاد حریق یا از کار

انداختن یا هر نوع خرابکاری دیگر شود، بدون آن که منظور او اخلال در نظم و امنیت عمومی باشد، به حبس از سه تا ده سال محکوم خواهد شد». تبصره ۱ این ماده با اعمال یک ضابطه ذهنی، مجازات این اعمال را، در صورتی که «به منظور اخلال در نظم و امنیت جامعه و مقابله با حکومت اسلامی» ارتکاب یابد، مجازات محاربه دانسته است (میرمحمدصادقی، ۱۳۸۳: ۲۰۴). با توجه به آن ماده قانونی، شرایط و اوضاع و احوال لازم برای تحقق جرم تروریسم علیه انرژی، بدین شرح است:

اولاً، آنچه مورد دخالت غیر قانونی یا تخریب، اخلال، ایجاد حریق یا از کارانداختن می‌شود، مال باشد؛ ثانیاً، هرگونه تخریب تأسیسات برق که به منظور بهره‌برداری عمومی ایجاد شده باشند، صرف نظر از اینکه سازنده و بهره‌بردار کیست، جرم است؛ ثالثاً، لازم است تأسیسات برق نصب شده باشند؛ رابعاً، تخریب مندرج در این ماده، شامل تمام موارد از کار انداختن، خرابکاری، دستکاری، ایجاد حریق، شکستن و غیر قابل استفاده کردن تأسیسات می‌شود؛ خامساً، بر خلاف قانون مجازات عمومی و یا مواد دیگر قانون تعزیرات، در این ماده قانونی تفاوتی بین تخریب و احراق وجود ندارد؛ در حالی که در مواد قانونی که مورد بررسی قرار گرفت، مجازات تخریب کمتر از احراق بود. این تفاوت مجازات در قوانین کشورهای متعدد از جمله انگلستان وجود دارد؛ زیرا آتش ابزار غیر متعارف خطرناکی است که آن قدر میل به گسترش دارد که خیلی سریع از کنترل آدمی خارج می‌شود (Elliott, C & Quinn, F, 2000: 164). دلیل دیگر افزایش مجازات این است که آتش، وحشت بیشتری نسبت به تخریب ایجاد می‌کند. بر اساس تبصره ۲ ماده ۶۸۷، مجازات شروع به جرایم مندرج در این ماده، یک تا سه سال حبس است. از اطلاق تبصره ۲، معلوم می‌شود در شروع به جرم، تفاوتی بین وجود یا فقدان سوءنیت خاص اخلال در نظم و امنیت جامعه و مقابله با حکومت وجود ندارد و در هر دو حال، مجازات یکسانی برای مرتکب پیش‌بینی شده است (میرمحمدصادقی، ۱۳۸۳: ۲۰۴). مهم‌ترین ایرادی که به این ماده قانونی وارد است، این است که قانون‌گذار تخریب شبکه‌های برق و نیروگاه‌ها را که تأسیسات زیربنایی هستند، با تخریب اموال کم‌ارزش، مانند علایم راهنمایی و رانندگی، برابر دانسته است.

در ادامه سیاست تقنینی، قانون‌گذار ایران برای نخستین بار در ماده ۲۸۶ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ بدون اشاره صریح به عنوان تروریسم، به برخی از مصادیق

آن اشاره و مجازات تعیین کرده است. در این ماده مقرر شده است: «هرکس به طور گسترده، مرتکب احراق و تخریب و یا معاونت در آنها گردد، به گونه‌ای که موجب اختلال شدید در نظم عمومی کشور، ناامنی یا ورود خسارت عمده به تمامیت جسمانی افراد یا اموال عمومی و خصوصی در حد وسیع گردد، مفسد فی الارض محسوب و به اعدام محکوم می‌گردد». ملاحظه می‌شود که قانون‌گذار در سال ۱۳۹۲ جرم محاربه را از افساد فی الارض تفکیک و افساد فی الارض را به عنوان جرم مستقل از محاربه بیان کرده است.

با مطالعه دقیق ماده ۲۸۶ مشخص می‌شود، بعضی از موارد اشاره در این ماده، مانند احراق و تخریب گسترده می‌توانند به عنوان جرایم تروریستی تلقی شوند. ایراد وارده به این ماده قانونی این است که مصادیق احراق و تخریب در حد گسترده بیان نشده است. برای جلوگیری از تفاسیر متعدد، قانون‌گذار بایستی در قانون تعزیراتی که در پیش رو دارد، مصادیق را ذکر کند. یکی از مصادیق این نوع عملیات تروریستی، اقدام به بمب‌گذاری در تأسیسات زیربنایی نفت، گاز و برق است. این نوع عملیات تروریستی در قالب احراق و تخریب به طور گسترده که با قصد اختلال شدید در نظم عمومی کشور و یا ایجاد ناامنی یا ورود خسارت عمده به اموال عمومی و خصوصی انجام می‌گیرند، قطعاً عملیات تروریستی علیه انرژی شمرده می‌شوند.

۴. تروریسم علیه انرژی در قانون جرایم رایانه‌ای

استفاده از رایانه انجام فعالیت‌های اجتماعی را آسان کرده و برای مبادله آسان و ایمن اطلاعات با استفاده از وسایل الکترونیکی وسیله‌ای مناسب است. ولی از سوی دیگر، رایانه آن‌چنان خطرناک است که اگر وسیله اعمال تروریستی قرار گیرد، پیامدهای وخیمی در پی خواهد داشت. تروریست‌ها با استفاده از رایانه، کنترل از راه دور قدرت منابع انرژی و خطوط انتقال آن را در اختیار خواهند گرفت. تخریب منجر به خرابکاری در خدمات ارائه‌شده، متداول‌ترین شکل از حملات رایانه‌ای است. در این گونه عملیات تروریستی، حملات بر کنترل سیستم‌ها، یا در جهت غیر فعال‌سازی یا دستکاری در وسایل و زیرساخت‌های فیزیکی مورد استفاده قرار می‌گیرند، متمرکز می‌شود.

در سابوتاژ رایانه‌ای با توسل به انرژی الکترومغناطیسی، اطلاعات موجود رایانه‌ها در عمل مختل و استفاده از خدمات عمومی ناممکن خواهد شد. در خطرناک بودن این نوع از تروریسم، همین بس که در سال ۱۹۹۸ یک هکر ۱۲ ساله به منظور سرگرمی وارد سیستم رایانه‌ای شد که سد روزولت در آریزونای آمریکا را کنترل می‌کرد. اگرچه او از واقعیت اطلاع نداشت، اما مقامات فدرالی ادعا کردند پسر بچه کنترل کاملی بر سیستم کنترلی که ۴۸۹ میلیون گالن آب پشت سد را کنترل می‌کرد، داشته است. در صورتی که سد باز می‌شد آب پیش از رسیدن به پایتخت کشور، مسکن حدود یک میلیون نفر جمعیت در جلگه‌ای را که پیش روی آن بود، ویران می‌کرد (هریسن داینیس، ۱۳۹۵: ۲۳۷).

با بررسی شواهد مذکور و تهدیداتی که به وسیله حمله‌های سایبری به شبکه‌های رایانه‌ای وارد می‌شود، این گونه حملات بسیار ویران‌کننده‌تر از عملیات تروریستی سنتی، مانند بمب‌گذاری است. نظر به اینکه برای مبارزه با حملات تروریستی به سیستم‌های رایانه‌ای مرتبط با ارائه خدمات ضروری عمومی، همچون برق و گاز، نیاز به جرم‌انگاری است، کشورها می‌کوشند تا قوانینی برای مبارزه با این جرم تصویب کنند. یک تحلیل از وزارت اطلاعات آمریکا به صورت عمومی نشان داد که در ژانویه ۲۰۰۸ هکرها به طور موفقیت‌آمیزی شبکه تأمین نیرو را در چندین شهر آمریکا از کار انداختند (بوگانسکی و پترسکی، ۱۳۹۴: ۲۵۶).

با توجه به گسترش روزافزون استفاده از سیستم‌های رایانه‌ای در زندگی روزمره و خدمات عمومی در ایران و نبود قانون خاص مبارزه با این گونه جرایم، قانون جرایم رایانه‌ای در سال ۱۳۸۸ به تصویب مجلس شورای اسلامی رسید. در این قانون، گرچه تعریفی از جرایم رایانه‌ای نشده ولی مصادیق آن بیان شده است. جرایم علیه محرمانگی، صحت و تمامیت داده‌ها و سامانه‌های رایانه‌ای و مخبراتی، سرقت و کلاهبرداری مرتبط با رایانه، جرایم علیه عفت و اخلاق عمومی که به وسیله سامانه‌های رایانه‌ای یا مخبراتی انجام شود، هتک حیثیت و نشر اکاذیب و تولید یا انتشار یا توزیع و در دسترس قرار دادن یا معامله داده‌ها یا نرم‌افزارها یا هر نوع ابزار الکترونیکی که صرفاً به منظور ارتکاب جرایم رایانه‌ای به کار می‌رود، از مصادیق قانونی جرایم رایانه‌ای شمرده می‌شوند. فروش یا انتشار یا در دسترس قرار دادن گذرواژه یا هر داده‌ای که امکان دسترسی غیر مجاز به داده‌ها یا

سامانه‌های رایانه‌ای یا مخابراتی متعلق به دیگری را بدون رضایت او فراهم می‌کند، انتشار یا در دسترس قرار دادن محتویات آموزش دسترسی غیر مجاز، شنود غیر مجاز، جاسوسی رایانه‌ای و تخریب و اخلال در داده‌ها یا سیستم‌های رایانه‌ای یا مخابراتی، از دیگر مصادیق مذکور در قانون جرایم رایانه‌ای هستند.

در میان ارزش‌های مورد حمایت در فضای سایبر، محرمانگی، دسترسی پذیری اطلاعات و خدمات، حفظ تمامیت داده‌ها و اطلاعات، مهم‌تر از دیگر موارد هستند. اهمیت مورد پیش‌گفته، یعنی حفظ تمامیت داده‌ها و اطلاعات، به ویژه وقتی که مرتبط با خدمات عمومی باشد، از موارد دیگر بیشتر است. تخریب داده‌ها یا اخلال در سامانه‌های رایانه‌ای، ممکن است منتج به تحقق جرایم مشابه سنگین‌تری، مثل خرابکاری و تروریسم رایانه‌ای گردد (نادرخانی، ۱۳۹۰: ۶).

به دلیل خطرات ناشی از اخلال در خدمات عمومی مانند برق و گاز و جلوگیری از ایجاد ناامنی شدید ناشی از آن، قانون‌گذار در ماده ۷۳۹ قانون مجازات اسلامی، مجازات بیشتری در نظر گرفته است. این ماده مقرر کرده است: «هر کس به قصد به خطر انداختن امنیت یا آسایش عمومی، اعمال مذکور در مواد (۷۳۶)، (۷۳۷) و (۷۳۸) این قانون را علیه سامانه‌های رایانه‌ای و مخابراتی که برای ارائه خدمات ضروری عمومی به کار می‌روند، از قبیل خدمات درمانی، آب، برق، گاز، مخابرات، حمل و نقل و بانکداری مرتکب شود، به حبس از سه تا ده سال محکوم خواهد شد». این ماده قانونی را می‌توان مصداق روشنی از تروریسم سایبری علیه انرژی دانست.

رکن مادی این جرم، هرگونه فعل مثبت مادی خارجی مانند وارد کردن، محو، تغییر یا موقوف‌سازی برنامه‌ها را که به مداخله در سیستم رایانه‌ای می‌انجامد، شامل می‌شود. رکن معنوی، سوءنیت در تخریب یا همان قصد اختلال و جلوگیری از عملکرد سیستم ارتباطات با سیستم رایانه‌ای است. از این رو، در صورتی که مرتکب به قصد به خطر انداختن امنیت یا آسایش عمومی، اقدام به حذف یا تخریب یا مختل یا غیر قابل پردازش نمودن، وارد کردن، انتقال دادن، پخش، حذف کردن، متوقف کردن، دستکاری یا تخریب داده‌ها یا امواج الکترومغناطیسی یا نوری، سیستم‌های رایانه‌ای یا مخابراتی دیگری را از کار بیندازد یا کارکرد آنها را مختل کند، به حبس مقرر در آن ماده قانونی محکوم خواهد شد.

با توجه به جمع تبصره ۱ ماده ۶۸۷ قانون تعزیرات و ماده ۷۳۹ قانون مجازات اسلامی، می‌توان نتیجه گرفت که مجازات مذکور در ماده ۷۳۹ قانون مجازات اسلامی تا زمانی است که قصد مرتکب از اخلال در سامانه‌های رایانه‌ای و مخابراتی مرتبط با برق و گاز، به خطر انداختن امنیت یا آسایش عمومی باشد ولی در صورتی که قصد خاص مرتکب، مقابله با حاکمیت باشد و اخلال در سامانه‌های رایانه‌ای مرتبط با برق و گاز منجر به تخریب یا ایجاد حریق یا از کار انداختن یا هر نوع خرابکاری دیگر در این صنایع و متعلقات مربوط به آن شود، مجازات محارب برای مرتکب منظور خواهد شد. در این گونه موارد، دادگاه‌ها با سنجیدن اوضاع و احوال و اتکا به قرائنی که با فعل و ترک فعل توأم بوده است، قصد خاص فاعل را احراز می‌کنند.

۵. ارتکاب اعمال مجرمانه علیه انرژی در قانون مبارزه با تأمین مالی تروریسم

سازمان‌های تروریستی برای اینکه بتوانند اقدامات تروریستی را ادامه دهند، متوسل به کمک مالی از دیگران می‌شوند. برای جلوگیری از تأمین مالی تروریسم، کشورهای مختلف برای کسانی که منابع مالی تروریست‌ها را تأمین کنند، مجازات تعیین کرده است. قانون ضد تروریسم ۲۰۰۸ انگلستان که حاوی مقرراتی است که به تأمین مالی تروریسم اختصاص داده شده است، نمونه‌ای از قانون‌گذاری در این موضوع است (پاکزاد و احمدی بیاضی، ۱۳۹۴: ۴۳).

قانون‌گذار ایران نیز از باب پیشگیری، قانون مبارزه با تأمین مالی تروریسم را در سال ۱۳۹۴ تصویب کرده است. در بند «پ» ماده ۱ همان قانون، ارتکاب اعمالی مانند بمب‌گذاری در اماکن عمومی، تأسیسات دولتی یا تأسیسات زیرساختی، صرف نظر از انگیزه مرتکب و نتیجه آن، تروریستی تلقی شده و کمک کردن مالی به آنها جرم‌انگاری شده است. در ماده ۲ به مجازات کسانی که در تأمین مالی تروریسم فعالیت می‌کنند، اشاره شده است. بر اساس این ماده: «تأمین مالی تروریسم در صورتی که در حکم محاربه یا افساد فی الارض تلقی شود، مرتکب به مجازات آن محکوم می‌شود و در غیر این صورت علاوه بر مصادره وجوه و اموال موضوع ماده (۱) این قانون به نفع دولت، به مجازات دو تا پنج سال حبس و جزای نقدی معادل دو تا پنج برابر منابع مالی تأمین‌شده محکوم می‌شود». ملاحظه می‌شود اعمال مذکور، اگر به قصد تأثیرگذاری بر سیاست یا خط‌مشی جمهوری

اسلامی ایران انجام شود، اعمال تروریستی محسوب شده و اگر چنین قصدی در میان نباشد، عمل مرتکب، جرم عادی است.

۶. حقوق کیفری شکلی مقابله با تروریسم علیه انرژی

با توجه به اینکه در جرایم تروریستی با تخریب تأسیسات زیربنایی به منافع اساسی ملت و حاکمیت لطمه وارد می‌شود، شیوه دادرسی آن با محدودیت‌هایی روبه‌روست. ماهیت خطرناک جرایم تروریستی موجب شده است قانون‌گذار کشورهای مختلف، سیاست تقنینی دادرسی افتراقی را پیش‌بینی کنند. در این راستا، سیاست تقنینی ایران نیز فارغ از دغدغه رعایت تضمینات دادرسی، استثنائات متعددی بر قواعد حاکم بر دادرسی کیفری وارد کرده و از بسیاری از دستاوردهای حقوق جزا، مانند اصل برائت، اصل استقلال و بی‌طرفی و حاکمیت قانون، فاصله گرفته است. با وجود تأکید قانون اساسی و قانون آیین دادرسی کیفری بر اصول اشاره شده و اینکه هرگونه اقدام محدودکننده سالب آزادی و ورود به حریم خصوصی اشخاص، جرم‌انگاری شده است، در رسیدگی به جرایم تروریستی، به ویژه در هنگام تحقیقات مقدماتی کمتر به آن اصول توجه می‌شود. تحدید اصول حاکم بر تعقیب کیفری مرتکبین جرایم تروریستی در حق به‌کارگیری سلاح نسبت به آنها (بند ۴ ماده ۳ و ماده ۸ قانون به‌کارگیری سلاح توسط مأمورین نیروهای مسلح)، آسان‌گیری در برگردانی مرتکبان (ماده ۵ کنوانسیون مبارزه با تروریسم سازمان کنفرانس اسلامی، مواد ۱۱ و ۱۲ کنوانسیون مبارزه با بمب‌گذاری تروریستی مصوب سازمان ملل و ماده ۹ قانون مجازات اخلال‌کنندگان در امنیت پرواز هواپیما و خرابکاری در وسایل و تأسیسات هواپیمایی) و جواز بازداشت مظنونین به فعالیت‌های تروریستی (بندهای «الف»، «ب» و «ز» ماده ۶۱۸ قانون آیین دادرسی کیفری)، به روشنی نمایان است. تکلیف دادستان در شروع به تعقیب کیفری افرادی که حتی هویت گزارش‌دهندگان و نویسندگان آن مشخص نیست و جلب مرتکبین بدون ارسال احضاریه، از دیگر محدودیت‌هایی است که به ترتیب در ماده ۶۷ و بندهای «پ» و «ت» ماده ۱۸۰ قانون آیین دادرسی کیفری پیش‌بینی شده است. از دیگر مواردی که نشانه جلوه خاص دادرسی ایران در قبال جرایم تروریستی است، می‌توان به دادرسی با شتاب (ماده ۳۵ قانون آیین دادرسی کیفری و لایحه قانونی مجازات قطع وسایل مخابرات و برق)، محدودیت مداخله و کیل در تحقیقات مقدماتی

(تبصره ذیل ماده ۴۸ قانون آیین دادرسی کیفری) اشاره کرد. نادیده گرفتن حریم خصوصی و نقض آن در اقدامات تروریستی، مانند کنترل ارتباطات مخابراتی، کنترل حساب‌های بانکی و افشای اطلاعات مربوط به آن، تفتیش و بازرسی مراسلات پستی و تفتیش و توقیف داده‌های سامانه‌های رایانه‌ای یا مخابراتی مذکور در قانون آیین دادرسی کیفری و قانون مبارزه با تأمین مالی تروریسم، نمونه‌های دیگری از قواعد سختگیرانه دادرسی در جرایم تروریستی است.

محرمانگی رسیدگی و عدم ارائه اسناد مربوط به تحقیقات و خودداری از ارائه دادنامه که در ماده ۴۸ و تبصره ۲ ماده ۱۰۰ و تبصره ۲ ماده ۳۸۰ قانون آیین دادرسی کیفری به آنها اشاره شده است، همگی دلالت دارند که در رسیدگی به جرایم تروریستی علیه انرژی، مرتکبین از تضمینات حداقلی محروم و قواعد سختگیرانه دادرسی بر آنان اعمال خواهد شد.

همچنین باید افزود، قانون‌گذار در مواد ۴۰، ۹۷، ۱۰۱ و ۲۱۴ قانون آیین دادرسی کیفری و تبصره ۲ ماده ۱۴ قانون مبارزه با تأمین مالی تروریسم، تدابیر حمایتی از شهود، مطلعان، گزارش‌دهندگان و بزه‌دیدگان جرایم تروریستی را پیش‌بینی کرده است.

نتیجه

با توجه به بررسی سیاست تقنینی ایران در باب تروریسم، این نتیجه به دست می‌آید که مشابه معاهدات بین‌المللی ضد تروریسم، جرایم تروریستی صرفاً افعال خشونت‌آمیز تروریستی علیه اشخاص نیست، بلکه جرایم علیه تأسیسات زیربنایی مانند، نفت، گاز و برق را که با تخریب و احراق حاصل می‌شود نیز دربر می‌گیرد. قانون‌گذار ایران راجع به تروریسم، بسیار موردی، محتاطانه و با ابهام عمل کرده و بدون ارائه قانون جامع در خصوص تروریسم صرفاً به ذکر مصادیق آن پرداخته و یا به طور کلی این جرم را تحت عناوین مجرمانه دیگر، مانند محاربه و افساد فی‌الارض بیان کرده است. با توجه به تفاوت‌های جرایم تروریستی با محاربه و افساد فی‌الارض، ارجاع مجازات جرایم تروریستی به مجازات محاربه و افساد فی‌الارض که در تروریسم علیه انرژی دیده شد، نمی‌تواند اقدام مناسب حقوقی باشد. به نظر می‌رسد برای مقابله مؤثر با تروریسم،

قانون‌گذاری مستقل که در آن مجازات مرتکبین جرایم تروریستی به مجازات محارب ارجاع نشود، ضرورت حقوقی است؛ در حالی که نفت، گاز و برق یکی از عناصر اصلی زیرساختی شمرده می‌شوند و ادامه فعالیت‌های جامعه به این سه صنعت بستگی دارد، هرگونه عملیات تروریستی علیه این تأسیسات، بسیار خطرناک است. از این رو، باید سیاست تقنینی مناسب برای آن در نظر گرفته شود. با بررسی سیاست جنایی تقنینی تروریسم علیه انرژی روشن شد که: اولاً، به صراحت به تروریستی بودن اقدامات علیه انرژی اشاره‌ای نشده است؛ ثانیاً، با اینکه قانون‌گذار در قانون راجع به مجازات اخلاص‌گران در صنایع نفت ایران و قانون مجازات اخلاص‌کنندگان در تأسیسات آب و برق و گاز و مخابرات مصوب ۱۳۵۱ با تروریسم علیه این گونه صنایع، در پی مقابله شدید برآمده و مجازات سنگین اعدام و حبس طولانی را پیش‌بینی کرده است ولی در لایحه قانونی رفع تجاوز از تأسیسات آب و برق کشور مصوب ۱۳۵۹ که هم‌اکنون مورد عمل محاکم است، در کیفرزایی بسیار تفریط و مجازات اندکی مقرر کرده است. پرداخت مبلغ بیست تا پنجاه هزار ریال جزای نقدی، برای کسی که دخالت غیر قانونی در تأسیسات برق کند، مجازات ناچیزی است؛ ثالثاً، وقتی که قانون‌گذار متوجه مجازات بسیار کم تروریسم علیه انرژی شده است، به افراط گراییده و مجازات محارب و افساد فی‌الارض را برای مرتکب در نظر می‌گیرد. بدین ترتیب که به موجب تبصره یک از ماده ۶۸۷ قانون تعزیرات ۱۳۷۵، مجازات محاربه را برای مرتکبین تروریسم علیه انرژی که به منظور اخلاص در امنیت جامعه و مقابله با حکومت اسلامی مرتکب این جرایم می‌شوند، در نظر می‌گیرد. با توجه به اینکه عملیات خرابکارانه گسترده علیه انرژی به نتایج خطرناکی خواهد انجامید و قانون تعزیرات مصوب ۱۳۷۵ هیچ‌گونه تفاوتی بین عملیات گسترده و غیر آن، قائل نشده است، در سال ۱۳۹۲ ماده ۲۸۶ قانون مجازات اسلامی، به تصویب رسید. این ماده قانونی و تبصره ذیل آن که آخرین اراده قانون‌گذاری در این زمینه است، مرتکبین این گونه جرایم را که به طور گسترده عمل حرق و تخریب را انجام می‌دهند، به عنوان مفسد فی‌الارض معرفی کرده است. قانون‌گذار با تصویب ماده پیش‌گفته، کوشیده است تا احراق و تخریب گسترده را از جرم حدی محاربه تفکیک کند تا بدین طریق دیدگاه کسانی را که قائل به تفکیک جرم محاربه از افساد فی‌الارض هستند، عملی سازد. عبارت‌هایی مانند «به طور گسترده» و «اخلاص شدید» که معیاری ندارد و موجب سوءاستفاده برخی محاکم از این عبارات خواهد

شد، مهم‌ترین ایراد این ماده قانونی است؛ رابعاً، بر خلاف ماده ۶۷۵ قانون تعزیرات، ماده ۶۸۷ همان قانون، هیچ تفاوتی بین تخریب و احراق قائل نشده است؛ در حالی که در ماده ۶۷۵، مجازات تخریب کمتر از احراق است. از قانون‌گذار بعید است که در موادی مجازات احراق را بیشتر از تخریب دانسته و در ماده قانونی دیگری برای آن مجازات یکسان در نظر بگیرد. با توجه به آنچه بیان شد، به نظر می‌رسد با فراگیر شدن جرایم تروریستی و شدت آن، کشور ایران بایستی سیاست جنایی تقنینی ماهوی و شکلی خاص را در قبال تروریسم علیه انرژی پایه‌گذاری کند. در سیاست تقنینی ماهوی با توجه به اینکه محاربه و افساد فی‌الارض دارای دامنه وسیع‌تری از ترور هستند، قانون‌گذار باید در این راستا قانونی تصویب کند که صرف‌نظر از عناوین مجرمانه اشاره‌شده باشد؛ بدین ترتیب که با حذف مجازات محاربه و افساد فی‌الارض نسبت به بعضی از جرایم تروریستی و تصویب قانون عادلانه مناسب و سنجیده، بهترین گزینه در برخورد با جرایم تروریستی را انتخاب کند. گرچه می‌توان در مواردی اعمال مجازات محاربه و افساد فی‌الارض را برای جرایم تروریستی مجاز دانست ولی مجموعه وسیعی از جرایم تروریستی با ماهیت متفاوت وجود دارد که اقتضای دقت در واکنش کیفری متناسب را می‌طلبد. بدین صورت که ارتکاب جرایم تروریستی که آسیب‌های جدی به نظم و امنیت عمومی وارد می‌سازد، با مجازات شدید روبه‌رو و نسبت به دیگر جرایم تروریستی مجازات حداکثری نسبت به جرایم عادی پیش‌بینی شود. همچنین افزون بر مجازات اصلی، قانون‌گذار باید اجازه اعمال مجازات‌های تکمیلی را به مجریان قانون اعطا کند. اعطای این اختیار نسبت به جرایم تروریستی که ریشه‌های مختلفی دارد بسیار تأثیرگذار است. در زمینه حقوق کیفری شکلی نیز، قانون‌گذار بایستی قواعد دادرسی افتراقی را برای رسیدگی به جرایم تروریستی با حفظ احکام و مبانی فقهی و حقوقی تصویب کند. اقتضات جرایم تروریستی، از جمله جرایم تروریستی علیه انرژی می‌طلبد تا ضمن کاهش تضمینات دادرسی و اتخاذ تدابیر حمایتی از شهود، مطلعان، گزارش‌دهندگان و بزه‌دیدگان جرایم تروریستی، رسیدگی به آن جرایم با جرایم عادی تفاوت داشته باشد.

منابع

(۱) فارسی

الف) کتاب‌ها

۱. آشوری، داریوش (۱۳۸۷). دانش‌نامه سیاسی. چاپ شانزدهم، تهران، انتشارات مروارید.
۲. جعفری لنگرودی، محمدجعفر (۱۳۷۶). ترمینولوژی حقوق. چاپ دوم، تهران، انتشارات کتابخانه گنج دانش.
۳. عبدالهی، محسن (۱۳۸۸). تروریسم: حقوق بشر و حقوق بشردوستانه. چاپ اول، تهران، مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های حقوقی شهر دانش.
۴. کیتیچایساری، کریانگساک (۱۳۸۲). حقوق کیفری بین‌المللی. ترجمه حسین آقای جنت‌مکان، چاپ اول، تهران، انتشارات دانشور.
۵. گلدوزیان، ایرج (۱۳۸۰). جرایم علیه تمامیت جسمانی، صدمات معنوی، اموال و مالکیت، امنیت و آسایش عمومی. چاپ هفتم، تهران، انتشارات دانشگاه تهران.
۶. مجیدی، سید محمود (۱۳۹۳). جرایم علیه امنیت. چاپ دوم، تهران، نشر میزان.
۷. میرمحمد صادقی، حسین (۱۳۸۳). جرایم علیه امنیت و آسایش عمومی. چاپ چهارم، تهران، نشر میزان.
۸. نجفی ابرندآبادی، علی حسین؛ هاشم بیگی، حمید (۱۳۷۷). دانش‌نامه جرم‌شناسی. چاپ اول، تهران، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
۹. هاشمی، سیدحسین (۱۳۹۵). تروریسم از منظر حقوق اسلام و اسناد بین‌المللی. چاپ دوم، قم، انتشارات پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۱۰. هریسن داینیس، هیتر (۱۳۹۵). جنگ سایبری و حقوق جنگ. ترجمه سعید حکیمی‌ها و هومان شاهرخ، چاپ اول، تهران، نشر میزان.
۱۱. ولیدی، محمدصالح (۱۳۷۴). جرایم بر ضد امنیت و آسایش عمومی. چاپ اول، تهران، نشر داد.

ب) مقالات

۱۲. اتنف، رونالد (۱۳۸۳). «رہیافت جرم شناختی و بزہ دیدہ شناختی بہ تروریسم (تحلیل جرم شناختی تروریسم)». ترجمہ علی حسین نجفی ابرندآبادی، مجلہ تحقیقات حقوقی دانشکدہ حقوق دانشگاه شہید بہشتی، شمارہ ۳۹، ص ۳۱۹-۳۴۱.
۱۳. بوگانسکی، میتکو؛ پترسکی، دریژ (۱۳۹۴). «تروریسم سایبری، تہدید علیہ امنیت جهانی». ترجمہ ندا نیازمند، مجموعہ مقالات تروریسم شناسی (رویکرد حقوقی-فلسفی)، چاپ اول، تہران، انتشارات نگاہ بینہ، ص ۲۵۰-۲۷۱.
۱۴. توسلی نائینی، منوچہر؛ محسن پور، سمیرا (۱۳۹۳). «بررسی سیر تحول توسل بہ زور علیہ تروریسم بین المللی از دیدگاہ حقوق بین الملل و رویہ قضایی بین المللی»، مجلہ مطالعات حقوقی دانشگاه شیراز، دورہ ششم، شمارہ ۳، ص ۱-۳۱.
۱۵. خیبری، کابک؛ دربندی، مارال (۱۳۹۰). «حقوق بین المللی و مسئلہ تروریسم». فصلنامہ روابط بین الملل، انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی واحد تہران مرکزی، دورہ چہارم، شمارہ ۱۷، ص ۱۵۱-۱۷۸.
۱۶. فروغی، فضل اللہ؛ غنی، کیوان؛ میرزایی، محمد (۱۳۹۵). «پیشگیری وضعی تروریسم ہستہ ای با تأکید بر تدابیر نظارتی بین المللی». فصلنامہ پژوهش حقوق کیفری، سال چہارم، شمارہ ۱۴، ص ۸۳-۱۱۳.
۱۷. مہرا، نسرین؛ کارگری، نوروز (۱۳۹۰). «جنگ با تروریسم یا نبرد با عدالت». مجلہ تحقیقات حقوقی دانشکدہ حقوق دانشگاه شہید بہشتی، ویژہ نامہ شمارہ ۶، ص ۹-۴۴.

ج) سایر

۱۸. سازمان ملل (۱۳۷۶). نشریہ سیاست جنایی. ترجمہ دبیرخانہ شورای عالی انفورماتیک، تہران، انتشارات سازمان برنامه و بودجہ.
۱۹. قمری، مہسا (۱۳۸۹). «بررسی تطبیقی قوانین و مقررات ماہوی علیہ تروریسم در حقوق ایران و انگلستان». دانشگاه تہران (پایان نامہ).
۲۰. محترم قلاتی، ایمان (۱۳۸۹). «پیشگیری وضعی از تروریسم». دانشگاه تہران (پایان نامہ).

۲۱. نادرخانی، نیما (۱۳۹۰). «جرایم علیه داده‌ها و سامانه‌های رایانه‌ای»، دانشگاه تهران (پایان‌نامه).
۲۲. هاشمی، سید حسین (۱۳۸۸). «حمایت از قربانیان تروریسم، مطالعه تطبیقی در حقوق ایران و آلمان و اسناد بین‌المللی». دانشگاه تهران (پایان‌نامه).

ب) انگلیسی

23. Anthony F. Lang, Jr , & Amanda Russell Beattie (2009) «War, Torture and terrorism: Rethinking the Rules of international Security». available at, <https://books.google.com/book>
24. Amin, Massoud (2002). «Security Challenges for the Electricity Infrastructure», Computer society, vol: 35, No 4, pp8-10. available at, <https://www.computer.org/mags/co/2002/4/r4s08.html>.
25. Elliott, Catherine. & Quinn, Frances. (2000). «Criminal Law», Pearson / Longman, Third edition, British library Cataloguing-in- Publication Data.
26. Giroux, Jennifer. Burgherr, Peter & Melkunaite, Laura (2013). «Research Note on the Energy Infrastructure Attack Database» (EIAD), Vol: 7, No 5, available at, <https://www.terrorismanalysts.com/pt/index.php/pot/article/view/315/html>.
27. Lambrechts, Derica & Blomquist, Lars B (2017). «Political–security risk in the oil and gas industry: the impact of terrorism on risk management and mitigation». Journal of risk research, Vol. 20, No. 10, PP: 1320-1337.
28. Detwiler, Peter Kelly (2012). «Protecting the Electric Grid from Terrorism-Nobody is in Charge». Forbes/Energy.Nov16.2FREE ISSUES, available at, <https://www.Forbes.com/sites/peterdewiler/2012/protecting>.
29. yagi, Capt. SB (2016). «The Global Threat of Terrorism Targeting Oil and Gas Industries». available at, (<https://www.start.umd.edu>) usage:15/2/2016.